

STRUCTURA ȘI SELECȚIA ASPECTUALĂ CA FACTORI DE COMPOZIȚIE SEMANTICĂ ÎN GRUPUL NOMINAL

EMIL IONESCU¹, ROXANA VOICU²
Universitatea din București

Abstract

The paper shows the import of the event structure in the process of semantic composition within the noun phrase. To this purpose, we take the case of the Romanian adjective fericit („happy”), in its evaluative and nonemotional meaning, and we show that this adjective is allowed to only modify deverbal nouns with a specific aspectual structure. We also show that certain meaning differences between NPs containing this adjective may be explained through given aspectual differences between nouns modified by the adjective fericit. The semantic theory which lies behind our analysis is the Generative Lexicon (Pustejovsky 1995).

Key words: *adjective, event, aspectual structure, semantic composition, noun phrase.*

1. Introducere

Este astăzi acceptat că tipologia aspectuală a verbelor, propusă în Vendler (1967), poate fi extinsă asupra substantivelor deverbale (Pustejovsky 1995, Cornilescu 2001 (pentru română), Haas, Huyghe și Marin 2007). A fost demonstrată, de asemenea, existența unei cvasi-corespondențe aspectuale între verb și derivatul său nominal. De exemplu, unui verb de stare (‘state’), precum *a admira*, îi poate corespunde un nume de stare, *admirație*; în mod similar, unui verb de activitate (‘activity’), ca *a înota*, îi poate corespunde un nume de activitate, în cazul de față, *înot*. Pentru un verb de procesualitate finalizată (‘accomplishment’), precum *a devora*, există derivatul nominal cu aceeași valoare aspectuală, *devorarea*, iar un verb de acțiune cu finalizare punctuală și

¹ Emil Ionescu este profesor de lingvistică generală la Universitatea din București, și directorul Centrului de Lingvistică Computațională din aceeași universitate. E-mail: emilionescu@unibuc.ro

² Roxana Voicu este doctorand al Facultății de Limbi și Literaturi Străine din Universitatea din București. E-mail: rxn_voicu@yahoo.com

fără desfășurare temporală ('achievement'), precum *a exploda*, își găsește și el un corespondent aspectual în substantivul *explozie*.

Categoriile lui Vendler au fost însă cercetate și în scopul unei mai exacte definiri. În Pustejovsky (1995), sunt adoptate, în acest sens, două concepte atomice – adică nedecompozabile din punctul de vedere al teoriei evenimentelor – anume, conceptele de stare și de proces. Cu aceste concepte de bază, sunt redefinite categoriile lui Vendler. Stările rămân, desigur, stări. Situațiile de tipul *activity* sunt definite prin conceptul de proces, iar evenimentele de tipul *accomplishment* și *achievement* sunt definite prin combinația celor două primitive: un proces plus o stare rezultantă. În termenii lui Pustejovsky, ultimele două tipuri de evenimente sunt structuri evenimentiale complexe, denumite „tranziții”. Diferența dintre ele se realizează prin intermediul unui accent de proeminență evenimentială, care poate afecta unul sau altul dintre cele două componente. Astfel, în situația tranzițiilor de tipul *accomplishment*, procesul apare ca având mai multă 'importanță' decât starea rezultantă. Așa este, de pildă, situația cu verbul *a devora*, a cărui finalizare (adică atingerea stării în care un obiect sau o materie de hrană încetează să mai existe) nu poate fi gândită în afara procesului care conduce către starea respectivă. Importanța mai mare a procesului, în raport cu starea rezultantă, se exprimă, în termenii analizei lui Pustejovsky, tocmai prin accentul de proeminență evenimentială pus asupra procesului.

Situația se schimbă însă în cazul verbelor de tipul *achievement*. Un astfel de verb este *a exploda*. Și *a exploda* desemnează tot o tranziție, dar rolul unui proces pregătit în finalizarea acestui eveniment în ansamblul său este practic inexistent. Analiza lui Pustejovsky captează aceasta prin accentul de proeminență pus acum pe starea rezultantă.

Analiza de față face uz de ambele contribuții la teoria structurii aspectuale a unităților lexicale, menționate mai sus. Scopul ei este dublu: pe de-o parte, să demonstreze că selecția aspectuală exercitată de adjectiv poate determina normalitatea semantică a grupului nominal; pe de altă parte, să arate că clasele aspectuale ale lui Vendler, definite în maniera lui Pustejovsky și aplicate la numele deverbale, pot influența variațiile de sens manifestate în interiorul grupului.

Pentru a demonstra aceste lucruri, vom face apel la unul din sensurile adjectivului *fericit*. În limba română, acest adjectiv are un grad înalt de polimorfism semantic, iar în unul din sensurile sale principale, adjectivul se poate combina cu nume deverbale.

Lucrarea are structura următoare: în secțiunea 2, se descriu datele relevante din punctul de vedere al adjectivului *fericit*. În secțiunea 3, se prezintă proprietățile semantice ale claselor de nume deverbale cu care

adjectivul *fericit* se poate combina. Tot aici, se disting și două sensuri distincte ale grupurilor nominale în care este ocurent adjectivul *fericit*: un sens denumit în mod convențional „factiv” și unul „nefactiv”. Cele două sensuri sunt explicate prin proprietățile aspectuale ale numelor-centru pe care adjectivul *fericit* le modifică. Astfel, sensul factitiv este asociat cu faptul că adjectivul este obligat să modifice componenta proeminentă a numelor de tipul *achievement*, în vreme ce sensul nefactiv este asociat cu modificarea de către adjectiv a componentei evenimentiale proeminente a numelor de tipul *accomplishment*. În ambele cazuri, așadar, rolul jucat de accentul de proeminență evenimentială este crucial.

Deși nu este exprimată în limbajul teoriei care o inspiră - teoria lexiconului generativ (Pustejovsky 1995) – analiza de față poate fi ușor formalizată în acest limbaj.

2. Datele privind adjectivul *fericit*

Adjectivul *fericit* are în principal două sensuri³:

- *fericit*₁ (*f*₁): stare emoțională pozitivă pe care o experimentează ființele umane: *om fericit, mamă fericită*.
- *fericit*₂ (*f*₂): evaluare pozitivă a unei situații: *fericita descoperire a insulinei, fericita întâlnire dintre Chomsky și Piaget*.

În cele ce urmează vom avea în vedere numai sensul *f*₂, pe care îl vom atribui lexemului adjectival *fericit*_{lex2}.

*Fericit*_{lex2} e folosit, între altele, pentru a califica tranziții⁴. Când el modifică tranziții, se pot întâmpla două lucruri: se poate întâmpla ca evaluarea pozitivă să privească fie împlinirea ca atare a evenimentului, fie modul cum s-a împlinit el. În primul caz, avem exemple precum *fericita descoperire a insulinei*, sau *fericita întâlnire dintre Chomsky și Piaget*. Aceste grupuri nominale (GN) nu afirmă că descoperirea insulinei a fost cauza stării de fericire a unui număr de persoane, sau că întâlnirea lui Chomsky cu Piaget ar fi determinat starea de fericire a unei/unor comunități științifice. Înțelesul natural al acestor sintagme este de fapt acela că e bine că evenimente precum descoperirea insulinei sau întâlnirea celor doi savanți au avut loc.

Când evaluarea se referă la modul în care s-a împlinit un eveniment, semnificația GN în care adjectivul *fericit* este ocurent este că evenimentul s-a împlinit în mod optim. În acest sens trebuie luat un grup nominal precum

³ A se vedea și DLR (1934): 103.

⁴ Pentru alte situații de ocurență a adjectivului *fericit*_{lex2}, vezi secțiunea 4. Condițiile exacte în care este permisă modificarea altor nume decât cele de tranziții nu vor fi discutate în analiza de față.

fericita interpretare a Imperialului lui Beethoven, care, în mod evident, nu evaluează pozitiv oportunitatea interpretării, ci calitatea ei.

Aceste date încurajează ipoteza că în cazul lui f_2 ar putea fi identificate două „subsensuri”: unul „factitiv” care evaluează producerea însăși a evenimentului și altul care evaluează modul producerii acestuia. Vom demonstra însă că această ipoteză nu este decât în aparență plauzibilă. Deosebirea de sens observabilă în comparația dintre, de pildă, GN *fericita ajutorare a sinistraților din Cambodgia* și GN *fericita aterizare a navei Columbia* este explicată în analiza de față nu prin polisemia adjectivului *fericit_{lex2}*, ci prin anumite particularități semantice ale celor două tipuri de nume de evenimente cu care adjectivul se combină.

În legătură cu *fericit_{lex2}* mai e de făcut următoarea observație: el mai poate determina – având aceeași semnificație de evaluare a modului de desfășurare a unui eveniment - și un număr limitat de nume agentive, precum *traducător* în GN *fericitul traducător al lui Goethe*. Sensul aici este că traducătorul a dat o traducere la standarde înalte, și nu că s-ar găsi într-o stare de superioară mulțumire.

3. Semantica grupurilor nominale *fericit_{lex2}* N

Pentru a capta condițiile în care este posibilă compoziția semantică dintre *fericit_{lex2}* și clasele corespunzătoare de substantive deverbale, vom proceda, în cele ce urmează, la o analiză în trei pași. În primul rând, vom da caracterizări semantice ale principalelor tipuri de substantive cu care adjectivul *fericit_{lex2}* se poate combina. În al doilea rând, vom da caracterizarea semantică a lexemului *fericit_{lex2}*. Iar în final, vom arăta cum diferitele sensuri ale GN *fericit_{lex2}* N decurg fie din posibilitățile de combinație semantică de care dispune fiecare dintre membrii combinației, fie dintr-o anumită operație suplimentară de compoziție semantică, anume coerciția tipurilor.

3.1. Tipuri de substantive care se combină cu *fericit_{lex2}*

Din această clasă fac parte nume de trei tipuri, pe care convenim să le ilustrăm prin substantivele *traducere*, *descoperire* și, respectiv, *traducător*. Când *fericit_{lex2}* se combină cu substantive de tipul *descoperire*, GN exprimă evaluarea pozitivă a evenimentului însuși. În combinație cu substantive de tipul *traducere*, *fericit_{lex2}* evaluează pozitiv modul în care evenimentul s-a desfășurat. Tot o evaluare a modului în care s-a realizat evenimentul are loc și în situația în care *fericit_{lex2}* modifică anumite nume agentive precum *traducător* sau *interpret*.

(a) Substantivul *traducere*

O traducere este un eveniment, care presupune un agent uman, un conținut informațional, și două limbi, o limbă-bază și una țintă. Evenimentul în ansamblul său este o tranziție, care constă într-un proces, finalizat cu o stare. În starea rezultantă, conținutul informațional se realizează în limba-țintă.

Tranziția este de tipul *accomplishment*. Numele admite contexte tipice pentru acest tip de eveniment. În primul rând, el poate fi modificat de o sintagmă care încadrează temporal evenimentul: *Traducerea articolului în numai două zile a uimit pe toată lumea*. În al doilea rând, numele poate fi complementul verbului *a termina*, fapt care este de asemenea specific tranzițiilor de tipul *accomplishment*: *Ion a terminat traducerea* (a se vedea, în acest sens, Dowty 1979: 57).

În tranzițiile de tipul *accomplishment* evenimentul proeminent este procesul care conduce la starea finală. Un argument în acest sens îl reprezintă modificările posibile ale numelui însuși sau predicțiile despre acesta. Astfel, se poate observa că modificările unui nume de tipul *accomplishment* vizează de fapt o anumită componentă a tranziției: componenta PROCES. De pildă, prin încadrarea temporală a evenimentului (*traducerea articolului în numai două zile*), ceea ce se scoate în relief este în realitate procesul de traducere, și nu starea sau produsul rezultat. Într-adevăr, procesul este cel care s-a desfășurat în două zile.

Într-un mod similar, într-un context precum *Ion a continuat/întrerupt traducerea* este limpede că obiectul continuării sau al întreruperii este din nou procesul, și nu produsul acestuia sau starea care înglobează produsul. Astfel de date îndreptățesc prin urmare concluzia că într-un eveniment complex, precum cel desemnat de nume de tipul *accomplishment*, componenta PROCES este mai proeminentă decât componenta STARE. Din aceeași clasă semantică cu numele *traducere*, mai fac parte substantivele *interpretare, tălmăcire, reprezentare, scriere, descriere, transcriere* etc.

(b) Substantivul *descoperire*

Ca și *traducere*, *descoperire* desemnează o tranziție. Tranziția pe care o reprezintă o descoperire este însă un eveniment de tipul *achievement*. Există cel puțin două argumente în acest sens. Pe de-o parte, numele de tranziții *achievement* nu pot fi complementele verbului *a termina*. Este ceea ce se întâmplă cu substantivul *descoperire*: * *Kepler a terminat descoperirea orbitelor planetelor*. Pe de altă parte, în calitate de subiect al verbului de durată *a lua*, o tranziție de tipul *achievement* afirmă că procesul premergător stării finale are o anumită independență față de starea rezultantă. Această proprietate este și ea ilustrată de numele *descoperire*. Astfel, în propoziția *Descoperirea*

orbitelor planetelor i-a luat lui Kepler trei ani se spune că Kepler a cercetat trei ani diverse proprietăți ale planetelor, înainte să ajungă la descoperirea că acestea au orbite de evoluție solare. Dimpotrivă, dacă un nume de *accomplishment* precum *traducere* ocupă aceeași poziție a verbului *a lua*, semnificația este că procesul a avut tot timpul o legătură cu starea rezultantă: de exemplu, propoziția *Traducerea lui Faust i-a luat lui Ion trei ani* afirmă că în toți cei trei ani Ion a tradus părți din Faust.

În tranziții de tipul *achievement* accentul de proeminență cade pe starea finală. În sprijinul acestei afirmații pot fi din nou invocate modificări adjectivale ale numelui. Să considerăm, în acest sens, ocurențele adjectivului evaluator *atenta* în următoarele grupuri nominale⁵: ! *atenta descoperire a insulinei*, și *atenta traducere a lui Faust*. Cele două grupuri contrastează sub raportul normalității semantice. În vreme ce GN ! *atenta descoperire a insulinei* nu poate să fie considerat normal semantic, e puțin probabil să existe divergențe privitoare la normalitatea semantică a GN *atenta traducere a lui Faust*. Contrastul este pertinent pentru problema în discuție, deoarece adjectivul *atenta* evaluează o proprietate a unui proces, nu a unei stări. Faptul că el nu se poate combina cu substantivul *descoperire* este datorat împrejurării că adjectivul modifică o componentă care nu reprezintă însă și componenta proeminentă a tranziției desemnate de numele *descoperire*.

Alături de numele *descoperire*, mai sunt tranziții de tipul *achievement* și substantive precum *plecare*, *sosire*, *întoarcere*, *intervenție*, *încetare*, *înțelegere*, *oprire*.

(c) Substantivul *traducător*

Există, în mod firesc, asemănări între reprezentarea semantică a substantivului *traducere* și reprezentarea semantică a numelui agentiv corespunzător, *traducător*. Substantivul *traducător* face referire implicită la un individ uman, aflat într-o anumită ipostază, aceea de traducător.

Un traducător efectuează o activitate specifică, traducerea. Acest rol al său trebuie să figureze printre trăsăturile semantice ale substantivului.

Pe de altă parte, pentru ca funcția tipică a unui traducător să devină realitate, este nevoie ca traducătorul să aibă o anumită abilitate, care este tocmai abilitatea de a exprima conținuturi informaționale într-o anumită limbă.

Toate datele enumerate mai sus trebuie considerate părți ale descrierii semantice ale substantivului *traducător*.

⁵ Marcăm construcțiile anormale semantic printr-un semn al exclamării așezat la stânga construcției.

3.2. *Semantica lexemului fericit_{lex2}*

Din datele enumerate mai sus reiese așadar că adjectivul *fericit_{lex2}* cere, în calitate de argumente, substantive de un anumit tip semantic, tranzițiile. Analiza trebuie să reflecte însă și faptul că adjectivul este evaluator. Un GN precum *fericita descoperire a insulinei* va exprima prin urmare asocierea unei tranziții cu o stare de un anumit fel, denumită aici „stare de evaluare”. Starea de evaluare este produsă de un individ uman, în urma unui proces de evaluare, care rămâne subînțeles.

Evenimentul complex pe care îl reprezintă o evaluare este și el o tranziție. Accentul acestei tranziții va fi însă întotdeauna pe starea de evaluare. Nu se va întâmpla prin urmare niciodată ca *fericit_{lex2}* să fie parte a unui GN în care centrul să desemneze cauza stării de evaluare, adică procesul evaluator.

3.3. *Compoziție semantică*

Caracterizările semantice din secțiunile precedente constituie premisele compoziției semantice dintre *fericit_{lex2}* și cele trei clase corespunzătoare de substantive. Principiul compoziției este simplu: lexemul *fericit_{lex2}* deține anumite constrângeri privind tipul de substantiv cu care se poate combina. Când un substantiv satisface aceste constrângeri, adjectivul se poate combina cu el, iar sensul întregului va rezulta din contribuțiile specifice ale fiecăruia dintre membrii combinației. Tocmai prin această modalitate compozițională vom explica combinarea lui *fericit_{lex2}* cu substantive de tipul *traducere* și *descoperire*.

Există însă și o a doua posibilitate de compoziție semantică. În cazul în care constrângerile adjectivului nu sunt îndeplinite decât în mod indirect de către anumite substantive, compoziția semantică se poate de asemenea efectua, dar de această dată prin intermediul unui mecanism compozițional diferit, numit coerciția tipurilor. Este ceea ce se întâmplă în situația numelor de tipul *traducător* sau *interpret*.

3.3.1. *Compoziția semantică fericit_{lex2} N.*

Combinația dintre un nume de tranziție și lexemul *fericit_{lex2}* expune, după cum s-a observat mai înainte, un fenomen de variație de sens în grupul nominal: cu un substantiv precum *descoperire*, *fericit_{lex2}* formează un GN, în care evaluarea exprimată prin adjectiv privește evenimentul desemnat de către numele modificat. În schimb, cu un substantiv precum *traducere*, adjectivul exprimă o evaluare a modului în care evenimentul a fost înlăptuit. Analiza se vede prin urmare confruntată cu necesitatea de a explica aceste variații de sens.

Ipozeza explicativă pe care o propunem în continuare susține că aceste diferențe de sens sunt explicabile prin anumite proprietăți semantice ale substantivului. În această privință, sunt de observat următoarele două corelații:

(i) Sensul „factiv” al evaluării din GN (de pildă, *fericita descoperire a insulinei*) se obține ori de câte ori numele de tranziție modificat este de tipul *achievement*, adică o tranziție în care proeminența evenimentială este a stării rezultante.

(ii) Sensul „nonfactiv” al evaluării din GN (*fericita interpretare a Imperialului de Beethoven*) se obține când numele de tranziție modificat este de tipul *accomplishment*, adică are accentul de proeminență pe procesul care duce la starea rezultantă.

Ambele generalizări sunt bine exemplificate, dar cea referitoare la sensul factitiv al evaluării este susținută printr-un număr remarcabil de mare de date. Grupurile nominale formate prin combinarea lui *fericit_{lex2}* cu nume de tranziție *achievement* exprimă invariabil evaluarea stării rezultante: *fericita plecare, sosire, întoarcere, intervenție, încetare, înțelegere, oprire* etc.

Pe de altă parte, în cazul modificării numelor de tranziție de tipul *accomplishment*, precum *traducere* sau *interpretare*, evaluarea înseamnă raportarea procesului la anumite canoane ale împlinirii sale. O fericită traducere este prin urmare o traducere care, ca proces, își îndeplinește, într-unul din cele mai bune feluri posibile, funcția pentru care este efectuată. Sensul evaluator al GN este acum corelabil cu faptul că *fericit_{lex2}* se aplică subevenimentului care primește accentul de proeminență în reprezentarea semantică a numelui de tranziție. Acest subeveniment este *procesul* aflat la originea stării rezultante.

3.3.2. Compoziție semantică prin coerciția tipurilor

După cum s-a arătat mai sus, *fericit_{lex2}* se poate combina cu substantive care nu îndeplinesc în mod direct exigența sa de combinare, rezultatul fiind totuși structuri semantice normale. Repetând exemplele, *fericit_{lex2}* se combină, aparent necontrolat, cu substantive de tipul *traducător* sau *interpret*.

Principiul ce reglementează compoziția din aceste structuri este mecanismul coerciției tipurilor.

Premisa acestui principiu este incapacitatea unui argument de a satisface, prin tipul pe care îl deține în mod original, constrângerea unui anumit functor. Este ceea ce se și întâmplă în cazul discutat aici. Substantivul *traducător* (care este argument pentru adjectivul-functor *fericit_{lex2}*) are drept tip ‘natural’ tipul IPOSTAZĂ. Acest tip nu satisface însă exigența de compoziție semantică cu *fericit_{lex2}*, căci adjectivul cere ca substantivul să desemneze o tranziție. În schimb, denotatul substantivului *traducător* se definește în mod tipic drept agentul unei anume activități care este tocmai traducerea⁶. După cum s-a văzut mai sus, o traducere este chiar o

⁶ În reprezentarea semantică din Lexiconul Generativ a numelui *traducător* această proprietate a substantivului este codificată în caracteristica („qualia”) TELIC.

tranziție (cu accentul de proeminență pe componenta PROCES). Aceasta face ca substantivele de tipul *traducător* să satisfacă restricțiile de combinare impuse de *fericit*_{lex2} pe cale indirectă, adică prin substituirea tipului lor originar, cu tipul cerut de adjectiv și prezent în structura de caracteristici a numelui.

4. Concluzii

Cu semnificație evaluativă și nonemoțională, adjectivul *fericit* manifestă așadar o marcată preferință pentru nume cu o anumită structură evenimentială. Din studiul de față, s-a putut vedea că această preferință a luat forma selectării numelor de tranziții. Un studiu complet asupra argumentelor pe care le poate avea *fericit*_{lex2} arată însă că adjectivul manifestă un comportament de o remarcabilă omogenitate. De exemplu, el mai poate modifica nume cu o complexitate semantică similară tranzițiilor, precum *analiză*, *studiu* sau *comentariu*. Aceste nume se caracterizează prin faptul că reunesc, în structura lor semantică, atât procesul pe care îl denumim „analiză”, „comentariu” sau „studiu”, cât și produsul corespunzător fiecărei activități.

De asemenea, *fericit*_{lex2} mai poate modifica și nume de însușiri mentale, precum *calitate*, *însușire*, *pricepere*, *abilitate*, *înclinație*, *aptitudine* etc. (ca în exemplul *fericita calitate a lui Ion de a nu minți*). Și aici însă substantivul trebuie să îndeplinească anumite condiții semantice care să îl apropie de complexitatea numelor de tranziții. El nu poate fi lipsit de un complement (de obicei, infinitival) care descrie ‘conținutul’ calității evocate. Acest complement desemnează în fapt tipul de eveniment prin care calitatea se manifestă. Adjectivul se aplică întregului grup nominal (reprezentat de numele de stare împreună cu numele evenimentului care ilustrează starea). Structura semantică a grupului amintește și ea de tranziții, deși relația dintre stare și evenimentul ilustrator al stării nu mai este acum de tipul cauză-efect.

Pentru toate aceste motive, adjectivul *fericit*_{lex2} poate fi inclus în așa-numita categorie a adjectivelor „orientate evenimential”. Este o concluzie cu atât mai interesantă, cu cât, spre deosebire de alte adjective cu acest statut (exemplul tipic fiind adjectivul *frecvent*), *fericit*_{lex2} nu posedă un conținut logic.

REFERINȚE

- Bouillon, P. *Mental States Adjectives: the Perspective of Generative Lexicon*, Proceedings of COLING '96, Copenhagen, 1996, 143-148
 Bouillon, P. *Polymorphie et sémantique lexicale: le cas des adjectifs*, Thèse de doctorat, Université de Paris 7, Denis Diderot, 1997

Cornilescu, A. *Romanian nominalizations: case and aspectual structure*, *Journal of Linguistics*, 37, 2001, 467-501

Dicționarul Limbii Române, tom II, part. I, literele F-I, 1934

Dowty, D. *Word Meaning an Montague Grammar*, D.Reidel, Publishing Company, Dordrecht, 1979

Haas P., R. Huyghe și R. Marin, *Aspectual properties of deverbal nouns*, hand-out, 2007

Pustejovsky, J. *The Generative Lexicon*, The MIT Press, Cambridge, Mass. 1995

Vendler, Z. *Linguistics in Philosophy*, Cornell University Press, Ithaca, N. Y., 1967